

Samir HALILOVIĆ, MA

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

samirhalilovic74@gmail.com

NEKROPOLE I STEĆCI NA PODRUČJU OPĆINE SAPNA

Apstrakt: *U radu se donose novi rezultati terenskih istraživanja nekropola i stećaka sa područja općine Sapna. Istraživanjem se nastojalo doći do savremenih podataka o stećcima u navedenom području jer se u dosadašnjoj naučnoj literaturi naišlo na nepotpune, a nerijetko i različite podatke o nekropolama i stećcima. Terenskim istraživanjem izvršen je pregled lokaliteta, nekropola i stećaka, kao i formalno-tipološka analiza oblika, ukrasnih motiva i epitafa.*

Empirijski podaci dobiveni pregledom nekropola i stećaka na području općine Sapna, revizija podataka i utvrđivanje savremenog stanja stećaka poslužili su i kao temelj za propitivanje dosadašnjeg načina prezentovanja stećaka. Za izradu rada, pored terenskih istraživanja korištena je brojna referentna literatura i izvori. Rad je obogaćen kartama, skicama, tabelama i desetinom zanimljivih fotografija o stećcima.

Svrha ovog rada je da se predstave podaci novijih terenskih istraživanja o nekropolama i stećcima na području općine Sapna, istaknu pozitivne aktivnosti na uređivanju pojedinih nekropola i zaštita devastiranih stećaka kao pozitivni primjeri u čuvanju, zaštiti i promociji stećaka, te naglasi značaj stećaka za istraživanje historije srednjovjekovne bosanske države.

Ključne riječi: *stećci, lokaliteti, nekropole, Sapna, srednji vijek, uređenje nekropola, konzervacija, zaštita, značaj stećaka...*

NECROPOLIS AND STECAK IN THE AREA OF THE SAPNA MUNICIPALITY

Abstract: *The paper presents new results of field research on necropolises and stecak tombstones in the Sapna municipality. The research aimed to obtain contemporary data on stecak tombstones in the mentioned area, as incomplete and*

often different data on necropolises and stecak tombstones have been found in the previous scientific literature. The field research included a survey of the sites, necropolises and stecak tombstones, as well as a formal-typological analysis of shapes, decorative motifs and epitaphs.

Empirical data obtained from the survey of necropolises and stecak tombstones in the Sapna municipality, a revision of the data and the determination of the contemporary condition of the stecak tombstones also served as a basis for questioning the current way of presenting stecak tombstones. In addition to field research, numerous reference literature and sources were used to prepare the paper. The paper is enriched with maps, sketches, tables and dozens of interesting photographs of stecak tombstones.

The purpose of this paper is to present data from recent field research on necropolises and stecak tombstones in the Sapna municipality, highlight positive activities in the development of individual necropolises and the protection of devastated stecak tombstones as positive examples in the preservation, protection and promotion of stecak tombstones, and emphasize the importance of stecak tombstones for researching the history of the medieval Bosnian state.

Keywords: stecak, localities, necropolises, Sapna, the Middle Ages, arrangement of the necropolis, conservation, protection, importance of stecak...

Položaj i važnija geografska obilježja općine Sapna

Općina Sapna obuhvata jugoistočne predjele planine Majevice i gornji tok rijeke Sapne, lijeve pritoke Drine, sa njenim pritokama Rožnjakom i Munjačom. Područje općine nalazi se na krajnjem istočnom dijelu Tuzlanskog kantona Federacije Bosne i Hercegovine i zahvata površinu od 122,35 km². Graniči sa općinama Teočak i Kalesija i Gradom Tuzla u Tuzlanskom kantonu, te općinama Zvornik i Lopare u entitetu Republici Srpskoj. Područje općine prometno povezuje Tuzlanski kanton sa dijelom zvorničkog Podrinja regionalnim cestama Zvornik - Karakaj - Sapna - Priboj i Sapna - Kalesija. Centralni dio općine Sapna nalazi se uz rijeku Sapnu i regionalni put Zvornik - Karakaj - Sapna - Priboj.¹

Općina je formirana 1998. godine na području slobodne teritorije Zvornika koje je Dejtonskim mirovnim sporazumom 1995. godine i podjelom pripalo

¹ Prostorni plan općine Sapna za period 2013-2033, Institut za građevinarstvo, Banja Luka, 2016, 29, 30, 156, 196; Izmjene i dopune Prostornog plana za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025, Sarajevo/Tuzla, 2018, 35.

entitetu Federaciji Bosne i Hercegovine. Sjedište Općine je u naseljenom mjestu Sapna.²

U općini se nalazi 14 mjesnih zajednica sa naseljima i zaseocima: Baljkovica, Donji Zaseok, Goduš, Kobilići, Kovačevići, Kraljevići, Međeđa, Nezuk, Rastošnica, Sapna, Skakovica, Vitinica, Zaseok i Žuje - Šarci³. Pripada grupi nedovoljno razvijenih općina u Federaciji Bosne i Hercegovine. Prema popisu stanovništva iz 2013. godine u Općini je živjelo 11.178 stanovnika.⁴ Prosječna gustina naseljenosti stanovništva je 91,36 st/km².

Karta 1. Župe Spreča, Sapna i Teočak krajem srednjeg vijeka⁵

² Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, Godina V, broj 6, 9. mart 1998, Sarajevo, 137-138.

³ <https://opcinasapna.ba/2015-06-30-12-33-02/geografski-polozaj> preuzeto 11. 11. 2024. godine; J. Omerović, *Općina Sapna*, 61-90.

⁴ *Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstva i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine*, Sarajevo, 2016, 26.

⁵ Preuzeto: Samir Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak i njihov značaj za istraživanje historije Srednjovjekovne bosanske države*, magistarski rad, Filozofski fakultet Tuzla, Tuzla, 2020, 17 (dalje: S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*).

TOPOGRAFIJA LOKALITETA I NEKROPOLA U OPĆINI SAPNA

Gaj

Lokalitet Gaj nalazi se neposredno uz seoski put koji vodi kroz naselje Gaj, između parcela Ravni Gaj k.č. 258 i Golešija 434 k.o. Sapna.

Na lokalitetu uz put sa istočne strane nalazi se jedan osamljen, oboren, dobro izrađen i očuvan stećak u obliku stuba dimenzija: dužina 270 cm, širina 85 cm, visina iznad zemlje 55 cm. Stećak je pomjeren sa izvorne lokacije i orijentisan je u pravcu sjever - jug.⁶

Slika 1. Stub, Gaj

Here

Lokalitet **Krčevine** nalazi se u naselja Here, na obradivoj parceli Krčevina k.č. 2074/1, k.o. Rastošnica. Nekropola je udaljena oko 40 metara sjeverno od glavnog puta Sapna - Priboj. Na zapuštenoj i obrasloj nekropoli postoji 9 stećaka

⁶ Drago Vidović, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u okolini Zvornika*, Naše starine, III, Sarajevo, 1956, 226. (dalje: D. Vidović, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici*) bilježi jedan stećak velikih dimenzija na seoskom putu; U *Elaboratu* je evidentiran stub položen uz ogradu i put dimenzija 250 x 80 x 53 cm. (*Kulturno-istorijsko i prirodno naslijeđe opštine Zvornik (Elborat)*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa, Tuzla, 1991, 100. (dalje: *Elaborat*); Jusuf Omerović, Munir Kahrimanović, *Očuvane nekropole stećaka u Sapni*, Baština sjeveropistočne Bosne, Tuzla, V, 2013, 33-36 (dalje: J. Omerović, M. Kahrimanović, *Očuvane nekropole*); Edhem Omerović, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*, Baština sjeveroistočne Bosne, III, 2010, 160 (dalje: E. Omerović, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*). Autor bilježi podatak da je stećak bio u uspravnom položaju, zapadno 5 metara u odnosu na današnju lokaciju sve do 1935. godine kada je grupa nestašnih mladića oborila stećak. Osamdesetih godina 20. vijeka, prilikom gradnje lokalnog puta stećak je mašinom pomjeren na današnju lokaciju; S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 73.

sljemenjaka sa postoljem. Stećci su dobro obrađeni, djelimično utonuli i zasuti zemljom. Orjentisani su u pravcu zapad-istok i potiču iz kasnog srednjeg vijeka.⁷

Slika 2. Sljemenjak, Krčevina, Here

Herići

Lokalitet **Sječina - Sječa** nalazi se u naselju Herići, zaseok Ilići u k.č. Sječine broj 2325/1, 2325/2, 2322/1, k.o. Rastošnica koje su smještene između lokalnog puta i lijeve obale jezera Sniježnica. Nekropola je udaljena 10 metara istočno od lokalnog puta koji prolazi kroz naselje. Na lokalitetu postoji 9 stećaka, 6 sanduka i 3 sljemenjaka i više ostataka od stećaka. Na jednoj skupini blizu puta nalazi se 5 stećaka, 3 sanduka i 2 sljemenjaka, od kojih su 2 oštećena.

U susjednoj parceli Sječe k.č. 2327/1, k.o. Rastošnica, prema jezeru, na gomili postoje 3 oštećena stećka, 1 prelomljeni sljemenjak sa postoljem i 2 sanduka na gomili.⁸ Na sjevernoj strani iste parcele, blizu obale jezera postoji 1 manji dobro obrađen sanduk. Dimenzije jednog bolje očuvanog sljemenjaka sa postoljem su: dužina 135 cm, širina 50 cm, visina od postolja 60 cm. Većina

⁷ Šefik Bešliagić, *Stećci, Kataloški-topografski pregled*, Sarajevo, 1971, 202 (dalje: Š. Bešliagić, *Stećci, Kataloški-topografski pregled*) evidentira 10 stećaka, sljemenjaka; *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine II* (dalje: *AL BiH II*), broj 06.113, 93 evidentira 10 stećaka, sljemenjaka; U *Elaboratu* je evidentirano 8 sljemenjaka na nekropoli koja je u dobrom stanju. Dimenzije jednog sljemenjaka su 155 x 65 x 80 cm. (*Elaborat*, 95); J. Omerović, M. Kahrimanović, *Očuvane nekropole*, 29 bilježe 7 sljemenjaka. Prilikom istraživanja 2019. godine moglo se vidjeti da je nekropola obrasla u gusto trnje i drugo rastinje. S obzirom na utonulost stećaka, zaoravanje dijela nekropole (zbog obrade parcele) i nemogućnosti da se detaljno pregleda lokalitet, sasvim je izvjesno da postoji i deseti sljemenjak koji je vjerovatno zatrpan, a evidentiran je sedamdesetih godina 20. vijeka; S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 73.

⁸ Prilikom istraživanja 2019. godine moglo se uočiti da su stećci građeni od kvalitetnog kamena. Stećci su mašinski pomjereni na gomilu i zasuti zemljom zbog čega se nije mogao utvrditi tačan broj stećaka, ali je sasvim izvjesno da je u gomili zatrpan još 1 do 2 stećka.

stećaka oštećena je i slabije očuvana. Stećci na većoj skupini i usamljeni sanduk na obali orjentisani su u pravcu zapad-istok, dok su ostali razbacani na gomili. Stećci potiču iz kasnog srednjeg vijeka.⁹

Slika 3. Devastirani stećci, Sječina, Here

Kovačevići

Lokalitet **Groblje** nalazi se na kompleksu plodnih obradivih njiva u k.č. Groblje 3327, k.o. Vitinica. Lokalitet je udaljen 300 metara jugoistočno od centra naselja Kovačevići.¹⁰ Na nekropoli je zabilježeno 9 stećaka, 6 stubova, 2 sanduka i 1 sljemenjak. Tri stuba građena od krečnjaka bolje su očuvana. Prema ostacima sljemenjaka i sanduka može se zaključiti da su stećci bili većih dimenzija. I većina stubova su oštećeni, naročito 3 manja stuba koja su građena od pješčara. Jedan stub je većim dijelom razbijen, a potom na njega usaden pravoslavni spomenik. To upućuje na zaključak da su pojedini stećci uništavani i od njih izrađivani pojedni pravoslavni spomenici. Stećci su većinom građeni od kamena krečnjaka, a nekoliko stubova od kamena pješčara. Na osnovu položaja pojedinih stubova i dijela utonulog ostatka sljemenjaka može se utvrditi orijentacija koja je bila zapad-istok.

⁹ Š. Bešlagić, *Stećci, Kataloški-topografski pregled*, 202; *AL BiH* II, broj 06.83, 93 evidentiraju 6 stećaka (sanduka); J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 29 lokalitet nazivaju Herići na kojem bilježe 5 sanduka. Na osnovu podataka *FGU, Geoportal - Katastar.ba* preciznije je utvrđen naziv lokaliteta Sječina - Sječa, odnosno naziv katastarskih parcela na kojima se nalaze stećci; S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 74.

¹⁰ Lokalitet se nalazi na entitetskoj liniji između bližeg naselja Kovačevići (općina Sapna) i nešto udaljenijeg manjeg naselja Brđani (opština Zvornik). Na ovom lokalitetu nastalo je manje pravoslavno groblje koje nije aktivno. Položaj i naziv lokaliteta Groblje utvrđeni su na osnovu podataka *FGU, Geoportal - Katastar.ba*, 9.5.2020.godine.

Na lokalitetu se vidi mnogo razbijenog kamena koji su vjerovatno od uništenih stećaka što navodi na zaključak da je na ovom lokalitetu bila nekropola sa većim brojem stećaka.¹¹

Slika 4. *Stećci, Groblje, Kovačevići*

Lokalitet **Mramorje - Tuk** nalazi se na sjeverozapadnom dijelu naselja Kovačevići, neposredno iznad raskrsnice lokalnih puteva koji vode iz pravca Krsca prema Oščenku i Kovačici u k.č. Tuk 2701, k.o. Vitinica. Na lokalitetu postoje 2 stećka, sljemenjaka. Stećci su od raskrsnice udaljeni oko 45 metara u pravcu sjeverozapada, a od puta sa južne strane između 10 i 15 metara. Veliki sljemenjak sa izraženo visokim sljemenom ima dimenzije: dužina 220 cm, širina 80 cm, visina je nepoznata zbog utonulosti stećka. Istočna čeonu strana dosta je oštećena, vjerovatno u pokušaju da se razbije i ukloni stećak. Manji sljemenjak bolje je obrađen i očuvan i ima dimenzije: dužina 130 cm, širina u sljemenju 65 cm, visina je nepoznata zbog utonulosti. Stećci su građeni od kamena krečnjaka, većim dijelom utonuli u tlo i orijentisani u pravcu zapad-istok. Na lokalitetu oko

¹¹ Ranije evidentirana 2 stećka vjerovatno se nalaze u manjem naselju Brđani koje se, prema Dejtonskom mirovnom sporazumu, nalazi u sastavu općine Zvornik; S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 74-75 S obzirom da se na lokalitetu nalazi veći broj stećaka, većinom stubova, Halilović smatra da se radi o novom lokalitetu.

stećaka vidljivi su brojni primjerci ostataka od razbijenih stećaka što navodi na zaključak da je na lokalitetu u prošlosti bila veća nekropola.¹²

Međeđa

Lokalitet **Podkojnica** nalazi se na istaknutom manjem šumom obraslom brežuljku, parcelama Podkojnica k.č. 190 i 189 k.o. Međeđa. Lokalitet je udaljen oko 500 metara od zaseoka Hodžići u pravcu regionalnog puta Kalesija - Sapna, od kojeg je udaljen 200 metara prema istoku. Na nekropoli postoji 17 stećaka, 11 sljemenjaka, 5 sanduka, 1 stub i 3 ostatka od stećaka.¹³ Većina stećaka lijepo je očuvana, a nekoliko primjeraka je oštećeno i utonulo. Najveći broj stećaka orijentisan je u pravcu zapad-istok, a četiri primjerka u pravcu sjever-jug.¹⁴

Slika 5. Steći, Podkojnica, Međeđa

Na osnovu opisanog stanja može se zaključiti da je u prošlosti na nekropoli bio veći broj stećaka koji su ili zatrpani pod zemlju prilikom obrade tla ili uništeni. Najveći stećak je sanduk, koji se nalazi na krajnjoj sjevernoj strani nekropole i ima dimenzije: dužina 190 cm, širina 80 cm, visina 42 cm od postolja. Većina sljemenjaka imaju i postolje. Najveći sljemenjak ima dužinu 180 cm, širinu 67 cm i visinu 40 cm. Tri sljemenjaka su karakteristična po kvalitetnoj

¹² Zabilježeni su podaci o uništenju stećaka osamdesetih godina 20. vijeka od strane radnika firme „Bujica“ iz Zvornika, koja je sa ovog područja koristila kamen za nasipanje puta kroz Vitinicu. Tokom 2010. godine nepoznato lice, vjerovatno vlasnik, ošteti je jedan stećak, a drugi u obliku stuba potpuno uništio. Lokalitet je evidentiran pod nazivom Mramorje sa više ostataka od razbijenih stećaka (E. Omerović, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*, 163). S. Halilović, *Steći na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 75 na osnovu podataka FGU, *Geoportal - Katastar.ba* utvrđuje naziv lokaliteta Tuk.

¹³ U blizini nekropole na istaknutom šumskom brežuljku Podkojnica (k.č. 188 k.o. Međeđa), udaljenom oko 200 metara sjevernije nalazi se gomila kamenja, vjerovatno uništenih stećaka. Sjeveroistočno oko 300 metara u parcelama Podkojnica (k.č. 149 i 150 k.o. Međeđa) na šumskom brežuljku postoji više starih nišana turbana, što govori o kontinuitetu života i pokopavanju umrlih na ovom području.

¹⁴ J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 32-33 bilježe 16 stećka različitih oblika.

obradi i malim dimenzijama. Jedan sljemenjak ima dimenzije: dužina 95 cm, širina 45 cm, visina iznad postolja 40 cm. Drugi sljemenjak je dimenzija: dužina 105 cm, širina 45 cm, visina iznad postolja 37 cm, a treći dimenzija: dužina 105 cm, širina 55 cm, visina iznad postolja 25 cm.¹⁵

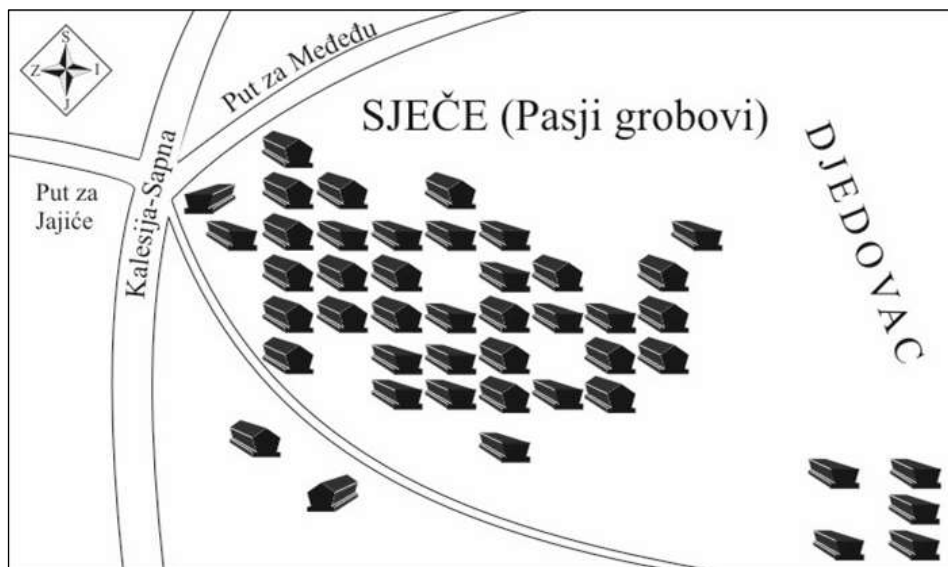
Nekropola **Sječa - Mramorovi** nalazi se na području naselja Međeđa (općina Sapna) uz granicu, koju čini put sa područjem naselja Jajići (općina Kalesija). Lokalitet je smješten na prevoju pored raskrsnice puteva Kalesija - Sapna, Jajići - Međeđa u krajnjem zapadnom šumskom predjelu Djedovac, u parcelama Markovac k.č. 262, 264 i 265 k.o. Međeđa.¹⁶ Na nekropoli postoji 51 stećak, 29 sljemenjaka i 22 sanduka.¹⁷ Stećci su raspoređeni u dvije skupine i nekoliko pojedinačnih lokacija. Na većoj zapadnoj skupini koja se nalazi sa istočne strane raskrsnice postoji 42 stećaka, 26 sljemenjaka i 16 sanduka. Dva sljemenjaka karakteristična su po svom obliku jer imaju zaravnjeno sljeme. Stećci su masivniji, pretežno većih dimenzija, obrasli su mahovinom i lišajevima. Građeni su od kamena vapnenca slabog kvaliteta i većim dijelom su utonuli u tlo.

¹⁵ S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 75-76.

¹⁶ D. Vidović, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici*, 236; Š. Bešlić, *Stećci, Kataloški-topografski pregled*, 205; *AL BiH II*, broj 06.184, 106 lokalitet je nazvan pogrdnim nazivom „Pasji grob“ u naselju Jajići sa 32 stećka, 20 sljemenjaka i 12 ploča; U *Elaboratu* je lokalitet evidentiran pod nazivom „Pasiji grobovi“ ili „Sječa“ sa ukupno 46 stećaka, 31 sljemenjak i 15 sanduka. Prema kazivanju vlasnika parcele Hodžić (Mehmed) Hasana, Fehima i Seida na pojedinim stećcima su se nalazili i ukrasni motivi (*Elaborat*, 58, 92); Samir Halilović, Mujo Zulić, *Kalesija, crtice iz kulturno-historijske prošlosti*, Kalesija, 2003, 60-63 (dalje: S. Halilović, M. Zulić, *Kalesija*) na osnovu naziva lokaliteta iz najstarijeg austrougarskog premjera, nekropolu označavaju pod nazivom „Sječe“ sa 45 stećaka, 23 sljemenjaka i 22 sanduka, grupisanih u dvije skupine. Autori, pored opisa nekropole, donose plan stećaka i objašnjavaju ranije upotrebljavani pogrdni naziv tzv „Pasji grob“; Jusuf Omerović, Munir Kahrmanović, *Očuvane nekropole stećaka u Sapni*, Baština sjeveropistočne Bosne, Tuzla, V, 2013, 33 (dalje: J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*) opisuju kao uređeni lokalitet sa 47 stećaka koji nazivaju Mramorovi; Halilović 2020. godine bilježi 51 stećak, 26 sljemenjaka i 22 sanduka (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 75).

¹⁷ Merima Hajdarbegović, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka „Sječa“ u Međeđi općina Sapna*, Baština sjeveroistočne Bosne, XIV, Tuzla, 2022, 243 (dalje: M. Hajdarbegović, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka Sječa*) u radu konstatuje da nekropola broji 48 stećaka (17 sanduka i 21 sljemenjak, 1 ploča i 4 stećka nedefinisanog oblika).

Prosječne dimenzije sljemenjaka su: dužina 180/200 cm, širina 90/100 cm, visina oko 70 cm.

Slika 6. Mapa sa ucrtanim stećcima, nekropola Sječa - Mramorovi¹⁸

Iznad navedene skupine oko 100 metara istočno nalazi se druga manja skupina sa 5 stećaka, 3 sljemenjaka i 2 sanduka. U istom pravcu na udaljenosti od 40 metara iznad šumskog puta nalazi se 1 sanduk koji je obrastao mahovinom, djelimično oštećen i utonuo u tlo. Dalje dvadesetak metara u istom pravcu, na manjem brežuljku koji je obrastao u hrastovou šumu, nalazi se 1 kvalitetno obrađen i očuvan sanduk koji je obrastao u mahovinu. Oba sanduka orjentisana su u pravcu istok-zapad. Na udaljenosti od 60 do 100 metara u istom pravcu na brežuljku nalaze se ostaci najmanje 3 oštećena sanduka i više razbijenih komada kamena od stećaka koji su vjerovatno pomjereni radi čišćenja parcele uz šumski put, koji je sa južne strane i uz šumu na sjevernoj strani, gdje se nalazi veća gomila kamena od razbijenih stećaka. Stećci su najčešće orjentisani u pravcu zapad-istok. Sudeći po oblicima stećci potiču iz kasnog srednjeg vijeka.

¹⁸ S. Halilović, M. Zulić, *Kalesija*, 62.

Na lokalitetu je nekoliko stećaka pomjereno prilikom prosijecanja lokalnog puta između Jajića i Međeđe, pred početak agresije 1992. godine, dok su dva stećaka pomjerena u stranu 1999. ili 2000. godine tokom izgradnje regionalnog puta Kalesija - Sapna.¹⁹ Na osnovu stanja pojedinih stećaka na ovom lokalitetu, posebno krajnjem istočnom dijelu, može se zaključiti da je u prošlosti više stećaka uništeno, razbijeno i pomjereno sa izvorne lokacije. Prilikom pomjeranja jedan sljemenjak postavljen je neposredno uz lokalni asfaltni put koji vodi u Međeđu, a jedan sanduk uz put koji sa raskrsnice vodi u šumu Djedovac.

Slika 7. *Stećci, nekropola Sječa - Mramorovi, Međeđa*

Uređenje nekropole Sječa - Mramorovi

Na lokalitetu su 2008. godine izvedeni određeni radovi na uređenju nekropole i stećaka. Tom prilikom je uklonjen korov i dio zemlje oko pojedinih utonulih stećaka, postavljena je manja drvena ograda, zasađeni su čempresi uz ogradu, postavljene drvene klupe za sjedenje i infotabla sa osnovnim informacijama o nekropoli i stećcima.²⁰

¹⁹ S. Halilović, M. Zulić, *Isto*, 60.

²⁰ Aktivnosti i poslove na uređenju nekropole organizovalo je Udruženje mladih općine Sapna „Korak“ u saradnji sa Zavodom za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona uz podršku Vlade Tuzlanskog kantona, Općine Sapna i MZ Međeđa (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 108-109); Merima Hajdarbegović, M. Hajdarbegović, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka Sječa*, 240.

Nekropola je 2017. godine evidentirana kao spomeničko dobro baštine u Registru dobara kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa općine Sapna.²¹ U jesen 2019. godine organizovane su aktivnosti na uklanjanju obraslog korova i rastinja oko stećaka, te postavljena nova infotabla.²²

Tokom 2022. godine stručni tim JU Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona (dalje: Zavod) pokrenuo je proceduru uređenja i sanacije nekropole. U avgustu iste godine izvršen je detaljan terenski uvid u stanje stećaka na nekropoli nakon čega je Odlukom Zavoda ista stavljena na listu potencijalnih dobara Tuzlanskog kantona.²³ Nakon tih aktivnosti Zavod donosi Rješenje kojim nekropolu „Sječa“ općina Sapna stavlja na listu dobara pod prethodnom zaštitom Tuzlanskog kantona, i na taj način ona postaje zaštićena na kantonalnom nivou.²⁴

U avgustu 2022. godine uposlenici Zavoda su ustanovili stanje stećaka na nekropoli i zaključili da je većina stećaka utonula u tlo od kojih su neki prevrnuti, a gotovo svi prekriveni mahovinom. Skupina od pet stećaka koji se nalaze pedesetak metara istočno na brdu su obrasli šibljem i rastinjem.²⁵ Stručni tim Zavoda sačinio je projekat uređenja i sanacije nekropole „Sječa“ koji se sastoji od tri faze. Tokom jeseni 2022. godine realizovana je prva faza radova u okviru koje su ispravljena tri prevrnuti sljemenjaka, otkopan višak zemlje oko utonulih stećaka i utvrđen broj stećaka i njihovi oblici. Na nekropolu je vraćen sljemenjak koji se prethodno nalazio uz cestu kod raskrsnice. Pored toga, obnovljena je i ofarbana dotrajala drvena ograda i popločano stepenište kojim je omogućen lakši pristup nekropoli.²⁶ U narednom periodu planiran je nastavak radova iz

²¹ Nekropola je evidentirana pod nazivom „Nekropola stećaka na lokalitetu Sječa, Pasji Groboci, Mramorić (Registar dobara kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa općine Sapna, 2017); M. Hajdarbegović, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka Sječa*, 238.

²² S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 109.

²³ Odluka br. 03/24-241/22 od 24. 08. 2022. godine

²⁴ Rješenje br. 03/24-256/22 od 06. 09. 2022. godine

²⁵ Pored navedenog, u novije vrijeme primjetan je još jedan problem koji se odnosi na migrante sa istoka koji su se okupljali na nekropoli, palili vatru i ostavljali smeće. Ranije urađena drvena ograda je oštećena (M. Hajdarbegović, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka Sječa*, 241).

²⁶ M. Hajdarbegović, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka Sječa*, 243-245.

preostale dvije faze od kojih druga podrazumijeva konzervatorske radove, a treća promociju nekropole i stećaka, te postavljanje informacione table.²⁷

Slika 8. *Stećci, Sječa - Mramorovi*

Tokom avgusta 2023. godine nastavljene su aktivnosti i radovi na uređenja nekropole Sječa – Mramorovi. Kroz nekropolu je urađena kvalitetna popločana staza sa klupama i asfaliran put od raskrsnice puteva do ulaza u nekropolu.²⁸

Nekropola Sječa - Mramorovi predstavlja jednu od bolje očuvanih i pristupačnih nekropola gdje je moguće izvoditi organizovane izlete, posjete, nastavu u prirodi za učenike sa područja općina Kalesija, Sapna, Teočak i drugih sa područja Tuzlanskog kantona. Nekropola se nalazi u veoma lijepom prirodnom ambijentu jugoistočnih obronaka planine Majevica, pored raskrsnice puteva koja se nalazi na prevoju između doline rijeke Bukovice na jugu (općina Kalesija) i doline rijeke Munjače (općina Sapna) što omogućava organizovanje

²⁷ Konzervatorski radovi podrazumijevaju konzervatorsko čišćenje kamenih ploha stećaka od bionametnika, uklanjanje onečišćenja anorganskog porijekla uz minimalno mehaničko djelovanje i adekvatnim hemijskim metodama, kao i saniranje mikro i makro pukotina na kamenim ploham, te spajanje odlomljenih dijelova stećaka (M. Hajdarbegović, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka Sječa*, 243).

²⁸ Projekat sa navedenim radovima finansirala je Evropska unija u Bosni i Hercegovini u okviru projekta "EU za lokalne zajednice", koji provodi Centar za promociju civilnog društva.

raznih kulturnih sadržaja kao što su likovne kolonije i sl. Organizovane posjete i kulturni sadržaji u značajnoj mjeri bi doprinijeli boljem upoznavanju stećaka, njihovom značaju i promociji, što bi pozitivno uticalo na razvijanje svijesti kod stanovništva o potrebi čuvanja našeg srednjovjekovnog kulturnog naslijeđa - stećaka od oštećenja i uništenja, s obzirom na značajan broj pojava uništavanja stećaka kako u prošlosti, tako i u novije vrijeme na brojnim nekropolama širom Bosne i Hercegovine.

Slika 9. *Popločana staza, nekropola Sječa – Mramorovi*

Sandići

Lokalitet **Mramorje** nalazi se u pravoslavnom groblju u naselju Sandići, u parceli Groblje Obršine k.č. 3769, k.o. Rastošnica. Nekropola je smještena 30 metara od lokalnog puta sa sjeveroistočne strane između dvije skupine pravoslavnih spomenika, bliže istočnoj skupini. Na obrasloj nekropoli nalazi se 5 stećaka, 2 sljemenjaka sa postoljem i 3 stuba, od kojih su tri stećka oštećena (1 sljemenjak i 2 stuba). Kod jednog sljemenjaka oštećena je polovina gornje strane sljemena. Četiri stećka su građena su od pješčara (slabijeg kvaliteta), a jedan izdvojeni masivni dobro očuvani stub, bliže putu, izrađen je od krečnjaka.²⁹

Slika 10. *Stećci, Mramorje, Sandići*

Sapna

Centralni park Sapna - dislocirani stećci sa natpisom

Stručni tim Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona je u novembru 2021. godine realizovao i

²⁹ J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 31 bilježe 3 stećka, 1 sanduk, 1 stub i 1 ostatak od stećaka. Istraživanjem (2019) na lokalitetu su uočeni brojni kameni ostaci što govori da je nekropola imala više stećaka; Halilović 2020. godine bilježi 5 stećaka (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 78).

predstavio projekat zaštite stećaka u Sapni i Sniježnici.³⁰ Kada je u pitanju Sapna, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona je Odlukom uvrstio „Dva stećka sa natpisom u Sapni“ u Listu potencijalnih dobara baštine Tuzlanskog kantona.³¹ Nakon te odluke, stručni tim Zavoda je izmjestio dva ugrožena i prethodno dislocirana stećaka s natpisom, jedan sa lokaliteta Brdo iz Zaseoka, a drugi iz dvorišta Općine Sapna na lokaciju u centralni park u Sapni na k.č. 3048/1 označena kao Kolonija i 3047/1 označenu kao Lugarica k.o. Sapna, 50 metara sjeverno od centralnog spomenika.³²

Na taj način su postavljena i trajno zaštićena dva stećka sa natpisom na bosančici, od ukupno deset stećaka koliko ih ima na području Tuzlanskog kantona. U okviru projekta izvršeni su zaštitni radovi na dva ukrašena stećka koji su premazani hidrofobnom zaštitom. Rješenjem je definisano sprečavanje uništavanja, oštećenja ili skrnavljenja, te zabrana svake radnje kojom se neposredno ili posredno može izmjeniti ili narušiti svojstvo dobra baštine. Realizacijom navedenih aktivnosti, uređeni i zaštićeni stećci sa natpisom u Sapni postali su dostupni posjetiocima i drugim ljubiteljima kulturne baštine, prije svega učenicima i studentima koji zbog jednostavne pristupačnosti mogu upoznati dio bogate srednjovjekovne kulturne baštine, značaj stećaka sa

³⁰ Projekat zaštite stećaka predstavljen je povodom Dana državnosti Bosne i Hercegovine, 26. 11. 2021. godine. Realizovani projekat u Sniježnici podrazumijevao je uređenje nekropole stećaka koja se nalazi u muslimanskom mezarju uz prethodnu saglasnost Medžlisa Islamske zajednice Teočak. Radovi su obuhvatili i zaštitu stećka s natpisom (Veseoko Golubović) koji je oslobođen iz podzide u koju je bio uzidan. Također, drugi stećci na nekropoli su ispravljeni, očišćeni, a oni reprezentativni su trajno zaštićeni. Urađen je novi ulaz i pristupni plato čime je nekropola u Sniježnici postala dostupna javnosti. Projekti u Sniježnici i Sapni rezultat su provođenja Zakona o zaštiti kulturne baštine Tuzlanskog kantona, a isti su realizovani uz podršku Ministarstva za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona, kao i lokalnih zajednica. Više o tome u radu: Samir Halilović, *Nekropole i stećci na području općine Teočak*, Baština sjeveroistočne Bosne, XIV, Tuzla, 2022, 254-257; <https://bastina.ba/uredjena-nekropola-i-zasticeni-stecci-s-natpisom/> pristupljeno: 11. 11. 2024. godine.

³¹ Odluka br. 03/26-345/21 od 29. 11. 2021. godine; Rješenje o stavljanju potencijalnog dobra - Dva stećka sa natpisom u Sapni pod prethodnu zaštitu Tuzlanskog kantona, Službene novine Tuzlanskog kantona broj 1, 2022, 134-135.

³² Rješenje br. 03/26-354/21 od 07. 12. 2021. godine.

natpisima za izučavanje kulture, pismenosti, identiteta, zatim historiju srednjovjekovne Bosne, ali i kontinuitet državnosti Bosne i Hercegovine.

Slika 11. Uređeni i zaštićeni stećci sa natpisom, Centralni park Sapna

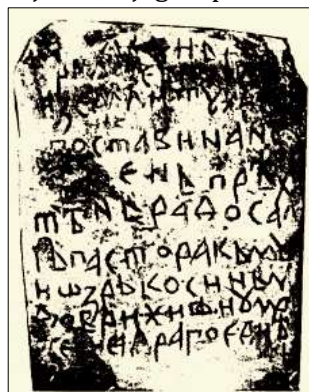
* * *

Veći stećak stub sa starobosanskim natpisom prije dislokacije i postavljanja u Centralni park u Sapni prethodno se nalazio na lokalitetu Brdo u istoimenoj mahali Brdo, u središnjem dijelu naselja Zaseok pored puta (označenog kao Grabovac - Sapna broj 4622 k.o. Šetići) i manje raskrsnice uz parcelu Brdo k.č. 4426/3 k.o. Šetići. Dimenzije stećka su: visina 85 cm iznad tla, širina 72 cm, a debljina tijela 30 cm. Građen je od kamena vapnenca i potiče iz 15. vijeka.

Starobosanski natpis ispisan je u 11 redova: *“A se leži Braja Tvr'dojević' na zemli tuždoi (tuđoj). A postavi na nem' kamen' Preh'tjen Radosalič', pastorak' mu, i OZR'ko sin' mu. Dobri živ'(i) i umre. Ase (p)isa Dragoje dijak”*.³³

³³ Tomo Dragičević, Vid Vuletić-Vukasović, *Starobosanski natpisi*, GZM, II, knjiga 3, Sarajevo, 1890, 297-298 (dalje: T. Dragičević, V. Vuletić-Vukasović, *Natpis u selu Zaseok*); Ćiro Truhelka, *Osvrt na sredovječne kulturne spomenike*, GZM, XXVI, svezak 1-2, Sarajevo, 1914, 234 (dalje: Ć. Truhelka, *Osvrt na sredovječne spomenike*); D. Vidović, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici*, 225; Ljubomir Stojanović, *Stari srpski natpisi*, Zbornik, knjiga III, Beograd, 1905, 2, br. 4732 (dalje: Lj. Stojanović, *Stari srpski*

Iz natpisa se saznaje ime pokojnika Braja Tvrdoević', njegov pastorak Prjeh'tjen Radosalič' i sin mu OZR'ko Radosalič', te pisar Dragoje. Ovaj natpis na neki način govori o tome da nije uvijek bilo moguće, usljed ratnih pohoda ili stradanja, umrlog ili stradalog člana vlastele dopremiti i sahraniti na njegovoj zemlji. U takvim okolnostima pokojnik Braja Tvrdoević vjerovatno je sahranjen na tuđoj zemlji, što proizilazi iz fraze: *zemlji tuždoj*. Natpis sa sličnom frazom zabilježen je na lokalitetu Oprasići kod Rogatice.³⁴

Slika 12. Faksimil stećka sa natpisom³⁵

Stećak je u prošlosti više puta pomjeren sa izvorne lokacije zbog čega je djelimično oštećen. Zbog ugroženosti stećka, novim elaboratom Zavoda br. 03/27-336/21 utvrđena je mjera zaštite, odnosno da se isti izmjesti na prikladno mjesto u centar Sapne s ciljem trajne zaštite i dostupnosti za posjetioce.³⁶ Pored stećka sa natpisom, u prošlosti je zabilježeno da se na istom lokalitetu nalazio još jedan ukrašeni stub koji je bio ukrašen motivom koplja.³⁷ Taj stećak je prilikom izgradnje lokalnog seoskog puta (oko 1975. godine) mašinom pomjeren i zatrpan

natpisi); M. Vego, *Zbornik*, broj 311, 134-135; J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 35.

³⁴ Marko Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, I-IV, „Zemaljski muzej“, Sarajevo, 1962-1970, broj 226.

³⁵ M. Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa BiH*, 134-135.

³⁶ Rješenje br. 03/26-354/21 od 07.12.2021. godine

³⁷ Š. Bešliagić, *Stećci, Kataloški-topografski pregled*, 205; U *Elaboratu* su evidentirana 2 stuba od kojih je jedan sa natpisom Braje Tvrdoevića. Stećci su dislocirani, u vrlo lošem stanju, a jedan stub je razbijen (*Elaborat*, 110); J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 35; E. Omerović, *Nepoznate srednjo-vjekovne nekropole stećaka u Sapni*, 159 bilježi da su stećak stub sa motivom mača mještani bacili u klizište zvano Bjela strana osamdesetih godina 20. vijeka. Autor bilježi i podatak iz 1996. godine kada je slučajno u Zaseoku opazio stub sa natpisom utovaren na kamion sa namjerom da se odveze u istu provaliju gdje je bačen i prvi stub. Intervencijom autora i ukazivanjem na značaj stećaka, a posebno o značaju natpisa, stećak je istovaren sa kamiona i postavljen neposredno pored puta, ispod parcele Brdo koja je u vlasništvu Rasima (Rašid) Salihovića (1943.), nedaleko od izvorne lokacije. Prethodni autori su lokalitet evidentirali pod nazivom Zaseok. Na osnovu podataka *FGU, Geoportal - Katastar.ba* Halilović je utvrdio naziv lokaliteta „Brdo“ (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 80-81).

u klizište zvano Bijela strana, koje je od lokaliteta udaljeno oko 100 metara u pravcu sjeveroistoka.³⁸

Drugi manji stećak stub sa natpisom prije dislokacije i postavljanja u centralni park u Sapni prethodno se nalazio u dvorištu iza zgrade Općine Sapna u parceli Škola k.č. 2741 k.o. Sapna. Dimenzije stećka su: širina 33 cm, visina 48 cm i dužina 60/65 cm. Stećak je građen od vapnenca kao i stećci na lokalitetima Sječa i Podkojnice u naselju Međeđa. Na lijevoj bočnoj strani vidljiva su oštećenja u obliku uklesanog dužeg udubljenja, vjerovatno u pokušaju da se stećak prelomi na dva jednaka dijela. Na prednjoj strani stećka postoji natpis od 22 slova, ispisan u pet redova.

Slika 13. Stećak sa natpisom (2020.)

U prva četiri reda slova su dobro očuvana, osim u petom, zadnjem redu gdje se naziru dva ili tri slova.³⁹ Detaljnim pregledom i analizom slova u potpunosti je pročitani natpis: „*I se leži Dragič (6) Obradović (6)*“⁴⁰ Na osnovu natpisa ustanovljeno je ime i prezime osobe kojoj je podignut stećak. Stećak je na ovaj lokalitet dovezen iz naselja Kobilići sa uništene nekropole koja se nalazila u

³⁸ Prema kazivanju Rasima (Redžo) Salihović (1943) iz Zaseoka.

³⁹ Prvu zabilježku slova sa natpisa približno je predstavio Edhem Omerović. U svom radu približno je predstavio slova u četiri reda kako slijedi: prvi red: .ASE LE., drugi red: .UIDJ., treći red: .EGRNI., četvrti red: .VBRADO.. (E. Omerović, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*, 161).

⁴⁰ U interpretaciji natpisa pomogli dr. Lejla Nakaš, rukovodilac Odsjeka za bosanski, hrvatski i srpski jezik na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, i Mr. Edin Bujak, Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet u Sarajevu, 2. juli 2020. godine (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 78).

parceli Mramorić k.č. 3234/2 k.o. Sapna.⁴¹ Zbog ugroženosti stećka, elaboratom Zavoda br. 03/27-336/21 utvrđena je mjera zaštite, odnosno izmještanje na prikladno mjesto u centru Sapne u cilju trajne zaštite i dostupnosti za posjetioce.⁴²

Lokalitet **Zagrobница** nalazi se u gornjem dijelu naselja Sapna na manjem brežuljku pored obradivih parcela, smješten između regionalnih puteva Sapna - Kalesija i Sapna - Priboj na udaljenosti od oko 200 metara. Nekropola se nalazi sa sjeveroistočne strane pored manjeg puta u parcelama Zagrobница k.č.194/2, 195 i 196 k.o. Sapna. Na nekropoli postoji 17 stećaka, 8 sljemenjaka sa postoljem, 5 stubova, 4 sanduka i desetak manjih kamada kamena od razbijenih stećaka.⁴³

⁴¹ Oštećeni stećak pronađen je u stepeništu srušene kuće u Kobilićima na lokalitetu Mramorić. Zbog istaknute vrijednosti natpisa stećak je, zahvaljujući Kemalu (Rahman) Durakoviću iz Kobilića, odatle izvađen i dislociran 1999. godine u dvorište Općine Sapna. Prema kazivanju Rahmana Durakovića stećak je prije oštećenja i pomjeranja sa nekropole Mramorić imao dužinu preko 150 cm. Jedna strana stećka bila je ukrašena motivima luka, strijele i životinje, slične zecu, a druga strana natpisom (E. Omerović, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*, 161; E. Hadžimustafić, *Analiza...nekropola stećaka na području TK*, 245). Prema kazivanju Kemala Durakovića (juli 2020) na lokalitetu Mramorić k.č. 3234/2 k.o. Sapna je do prije Drugog svjetskog rata bila nekropola sa mnogo stećaka koji su nažalost uništeni i iskorišteni od strane mještana kao građevinski materijal za izgradnju temelja kuća i puta. Jedan preostali i ukrašeni stećak nakon Drugog svjetskog rata razbijan je na četiri dijela i postavljen na čoškove temelja kuće. Pamti se da su mještani na jednom kamenu od stećka, koji se nalazio u temelju iste kuće, oštrili noževe i sjekire. Na lokalitetu je prilikom obrade tla 1979. godine pronađen i ljudski skelet o čemu su obaviješteni predstavnici Mjesne zajednice Sapna, koji su rekli da se pronađeni skelet na istom mjestu zatrpa. Nikakve druge radnje o tom pitanju nisu poduzimane niti je to koga od nadležnih posebno interesovalo. Nakon rušenja jedne stare kuće 1999. godine Kemal Duraković je na gomili kamena primijetio ostatak stećka sa starobosanskim natpisom. Zbog toga je reagovao i na neki način od vlasnika kuće otkupio stećak. Iste godine pronađeni stećak je dislociran u dvorište zgrade Općine Sapna s ciljem zaštite od daljeg propadanja.

⁴² Rješenje br. 03/26-354/21 od 07.12.2021. godine

⁴³ D. Vidović, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici*, 225-226 bilježi nakropolu sa 3 ploče, 8 sljemenjaka i 2 stele bez ukrasa. Stećci su bili građeni od mekog kamena zbog čega su slabo očuvani. U središnjem dijelu njive, na vrhu padine, bila su i 3 velika stećka sa postoljem koji su građeni od tvrdog krečnjaka. Dimenzije najvećeg među njima bile su 182 x 87 x 73 cm. Ostali stećci mnogo su oštećeni prilikom pokušaja da se uklone iz njive. Pored navedenih stećaka, autor je na lokalitetu zabilježio i 3 visoka stuba, od kojih je jedan stub imao dimenzije 182 x 77 x 37 cm i nalazio se na istočnoj granici

Većina stećaka razbijena je, oštećena, pomjerena zbog čega im je orijentacija različita. Stećci su bili dobro obrađeni, od kvalitetnog materijala i potiču iz kasnog srednjeg vijeka. Od ukupnog broj stećaka ukrašen je jedan sanduk sa postoljem, koji se nalazi neposredno pored puta u uskom obraslom i zapuštenom dijelu parcele kč. 194/2 k.o. Sapna. Stećak je izrađen od kvalitetnog kamena, dobro je obrađen, očuvan i orijentisan u pravcu sjever-jug. Njegove dimenzije su: dužina 175 cm, širina 100 cm i visina 30 cm. Čeona, sjeverna strana ukrašena je

Slika 14. *Ukrašeni sanduk, Zagrobnica*

nekropole. Nešto više od ovih spomenika na putu prema centru bivše nekropole bio je najveći stub, dimenzija 224 x 75 x 41 cm. Stub je građen od mekog materijala zbog čega je vrlo slabo očuvan. Oko nekropole su zabilježeni brojni ostaci od razbijenih stećaka. Od ove nekropole oko 100 metara istočno, pored seoskog puta zabilježen je 1 prevrnuti sljemenjak sa postoljem i 1 potonula ploča (sanduk) ili stub. Vjerovatno su i ovi stećci pripadali istoj nekropoli kao i prethodni; Š. Bešliagić, *Stećci, Kataloško-topografski pregled*, 203 bilježi 22 stećka (3 ploče, 12 sljemenjaka i 7 stubova) orijentisanih u pravcu zapad-istok uz napomenu da su stećci dobro obrađeni, znatno oštećeni, utonuli i prevaljeni, sa ostacima drugih stećaka, te da je nekropola nekada bila brojnija; *AL BiH II*, broj 06.238, 98 evidentira 22 stećka u obliku ploča (sanduka), sarkofaga i stela orijentisanih zapad-istok, te brojne ostatke oštećenih stećaka. Ostali stećci su uništeni; U *Elaboratu* je evidentirano 18 stećaka (8 sljemenjaka, 3 stuba, 2 sanduka i 5 ploča). Grupisanje stećaka u okviru nekropole upućuje na porodičnu grobnicu u okviru šire društvene zajednice koja je podizala spomenike. Dimenzije jednog stuba su: 75 x 90 x 35 cm. (*Elaborat*, 101); E. Omerović, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*, 160; J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 36-37 bilježe 14 stećaka, sljemenjaka, sanduka i stubova; Halilović 2020. godine na lokalitetu bilježi 16 stećaka (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 79-80). Tokom aprila 2021. godine, vlasnici parcela Zagrobnica čiji su dijelovi bili obrasli u šipražje u kojima su ranije evidentirani stećci iskrčili su te obrasle dijelove, te u saradnji sa uposlenicima Zavoda izvršili ispravljanje nagetih i oborenih stećaka stubova. Na taj način stećci su na nekropoli postali dostupniji za detaljnije preglede i istraživanja. Tokom novembra 2024. godine pregledom stećaka na nekropoli utvrđeno je 17 stećaka i njihovi oblici, te izvršena korekcija broja i oblika, što ranije zbog velikog šipražja i utonulosti stećaka tokom istraživanja 2020. godine nije bilo moguće precizno utvrditi.

motivom polumjeseca, čiji je prečnik dimenzija 20 cm. Istočna strana sanduka djelimično je utonula u tlo.

Pored ukrašenog sanduka nalaze se tri stećka, dva sljemenjaka, koja su dobro obrađena, očuvana, utonula u tlo, orjentisana u pravcu sjever-jug, i jedan stub građen od pješčara koji je oboren i utonuo. Na obrasloj međi između parcela k.č. 195 i 196 k.o. Sapna nalazi se jedan dobro očuvan i kvalitetno obrađen stub dimenzija: visina 100 cm iznad tla, širina u sljemenu 70 cm, iznad tla 60 cm i debljine tijela 35 cm. Jedan razbijeni sljemenjak nalazi se uz put u zasječenoj i zarasloj kosini međe na kraju parcele k.č. 196.

Slika 15. *Stećci, Zagrobnica (2024.)*

Na osnovu opisanog stanja stećaka na lokalitetu može se zaključiti da je većina stećaka oštećena i veoma ugrožena, a vidljiva su oštećenja i u novije vrijeme. Na osnovu podataka o uništavanju i devastiranju stećaka i broja stećaka zabilježenih u prošlosti, može se zaključiti da je na lokalitetu Zagrobnica u prošlosti bila velika nekropola.

Slika 16. *Stećci stubovi, Zagrobnica (2024.)*

Brdaci (Vitinica)

Lokalitet **Mramorje** nalazi se pored puta koji vodi iz Vitinice prema Handelićima u selu Brdaci, odnosno u parceli Mramorić k.č. 2884 k.o. Sapna. Na lokalitetu sa obje strane puta postoji 24 stećka, 14 sljemenjaka, 5 sanduka i 5 stubova.

Slika 17. *Stećci, Mramorje, Brdaci*

U dvorištu, sa istočne strane puta, nalazi se 21 stećak, dok se sa zapadne strane puta nalaze 3 stećka, 2 sljemenjaka i 1 stub. Stećci su građeni od krečnjaka i dobro su obrađeni. Neki stećci su utonuli u tlo ili su zasuti zemljom. Većina stećaka orijentisana je u pravcu zapad-istok, a nekoliko primjeraka sa zapadne strane puta orijentisano je u pravcu sjever-jug.⁴⁴

⁴⁴ U *Elaboratu* je evidentirana nekropola sa 24 stećka, 13 sljemenjaka, 8 stubova i 3 sanduka. Prosijecanjem puta 3 stećka, 2 sljemenjaka i 1 stub, pomjerena su uz put. Stećci su u relativno dobrom stanju. Na lokalitetu su uočeni ostaci baza stubova koji su najvjerovatnije razbijeni. Dimenzije jednog sljemenjaka su 165 x 80 x 40 cm, a jednog stuba 115 x 70 x 20 cm. (*Elaborat*, 107); J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 34; Na lokalitetu je u protekloj agresiji na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995) bila linija odbrane i zona borbenih dejstava gdje je usljed velikog broja neprijateljskih artiljerijskih projektila jedan broj stećaka oštećen. Mještani pamte da su u parceli, koja se nalazi između nekropole i muslimanskog groblja, u prošlosti bili stećci i da su prilikom obrade parcele izoravane ljudske kosti što navodi na zaključak

Zaseok

Lokalitet **Mramor** nalazi se u jugoistočnom dijelu naselja Zaseok pored puta Grabovac - Sapna (k.č. 4622 k.o. Šetići), koji vodi iz Zaseoka u naselje Petkovci. Sa južne strane puta uz dvorište kuće postoji jedan oštećeni sljemenjak, orjentisan u pravcu jugoistok-sjeverozapad.⁴⁵ Na lokalitetu su 1890. godine zabilježena četiri stećka sanduka bez ukrasa od kojih su tri uništena što govori da je na lokalitetu bilo više nadgrobnika. Stećci potiču iz kasnog srednjeg vijeka.⁴⁶

Zavid

Lokalitet **Krčevine** nalazi se u aktivnom pravoslavnom groblju k.č. Rastošničko groblje br. 3090 k.o. Rastošnica. Nekropola je udaljena 30 metara istočno od lokalnog puta i oko 700 metara od regionalnog puta Sapna - Priboj. Na nekropoli postoji 12 stećaka, 5 sljemenjaka sa postoljem, 6 stubova i 1 sanduk, od kojih su 2 sljemenjaka ukrašena. Stećci su kvalitetno obrađeni,

Slika18. Stećci, Krčevine, Zavid

da je na parceli bio dio nekropole sa stećcima koji su uništeni. Autori su lokalitet evidentirali pod nazivom Brđaci. Prilikom istraživanja (2020- godine) Halilović pored opisanih stećaka na lokalitetu navodi da se nalazi i nekoliko razbijenih ostataka od stećaka što govori da je u prošlosti na ovoj nekropoli bio veći broj stećaka. Nedaleko od nekropole u pravcu zapada na udaljenosti od 50 metara je muslimansko groblje (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 80).

⁴⁵ Prema kazivanju vlasnika parcele i kuće stećak je do 1998. godine bio na sredini dvorišta, kada je pomjeren oko 20 metara sjeverozapadno uz ogradu dvorišta i put, radi izgradnje stambenog objekta.

⁴⁶ T. Dragičević, V. Vuletić-Vukasović, *Natpis u selu Zaseok*, 298; Š. Bešlagić, *Stećci, Kataloški-topografski pregled*, 205; *AL BiH II*, broj 06.146, 94 evidentirana su 3 stećka u obliku sarkofaga i stela, a ostali stećci su uništeni; J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 35; Mještani pamte da je jedan stećak sa lokaliteta Mramor oko 1960. godine odvezen u seosko groblje gdje je postavljen kao kamen „mejtaš“ na kojeg se spuštala umrla osoba prilikom klanjanja dženezze. Danas se ne zna gdje je nestao stećak (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 82).

očuvani i djelimično utonuli.⁴⁷ Dva sljemenjaka orjentisana su u pravcu sjever-jug, a većina ostalih položenih stećaka zapad-istok.

Jedan ukrašeni sljemenjak sa postoljem ima dimenzije: dužina 160 cm, širina u postolju 70 cm, u podnožju 60 cm, visina 70 cm. Njegova čeona (zapadna) strana ukrašena je motivom mača, dok se na zapadnom dijelu sjeverne strane krova nalazi ukrasni motiv rozete koja je u obliku dvostrukog kruga. Veći krug je prečnika 15 cm, a unutrašnjeg, manjeg 6 cm. Drugi ukrašeni manji sljemenjak ima dimenzije: dužina 100 cm, širina u sljemenju 50 cm, visina 40 cm. Čeona sjeverna strana identično je ukrašena motivom mača kao i prethodni stećak. Ukrašeni sljemenjaci su kvalitetno obrađeni i dobro očuvani. Slični sljemenjaci se nalaze na lokalitetu Podkojnica (Međeđa).⁴⁸

Slika 19. *Ukrašeni sljemenjak, Krčevine, Zavid*

⁴⁷ U *Elaboratu* je nekropola evidentirana pod nazivom „Krčevine“ na aktivnom pravoslavnom groblju sa neutvrđenim brojem stećaka. Na jednom stubu zabilježen je motiv krsta čiji se gornji krak završava u vidu rozete (*Elaborat*, 94); J. Omerović, M. Kahrimanović, *Očuvane nekropole*, 31-32 bilježe 6 stećka sljemenjaka uz pravoslavno groblje; Istraživanjem nekropole 2019. godine Halilović ističe da nije pronađen ukrašeni stub evidentiran u *Elaboratu* (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 82).

⁴⁸ Halilović u radu navodi da na nekropoli postoji 12 stećaka, 5 sljemenjaka, 6 stubova i 1 sanduk od kojih su dva ukrašena (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 82).

Karta 2. Prostorni pregled srednjovjekovnih nekropola u općini Sapna⁴⁹

* * *

⁴⁹ S. Halilović, *Steći na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 83.

Na području općine Sapna evidentirano je 14 srednjovjekovnih nekropola sa ukupno 159 stećaka. U odnosu na ranije podatke iz 2013. godine evidentirano 32 stećka više.⁵⁰

Prema oblicima najviše su zastupljeni sljemenjaci 85 ili 53,46 %, zatim sanduci 50 ili 31,45 % i stubovi 24 ili 15,09 %. Na 4 lokaliteta evidentirano je 5 ukrašenih stećaka (2 sljemenjaka, 2 stuba i 1 sanduk) ili 3,14 % što je za 3 stećka više u odnosu na ranije podatke. Na 2 stećka su evidentirani starobosanski natpisi.

Na ukrašenim stećcima evidentirano je 5 različitih ukrasnih motiva. Najviše su zastupljeni motivi mača (2 stećka), natpisa (2 stećka), dvostruki krugovi - rozete (2 stećka) i polumjesec (1 stećak). Najviše ukrasnih motiva zabilježeno je na lokalitetu Krčevine (Zavid).

Kada je riječ o brojnosti nekropola i stećaka po naseljima, iz tabele se može vidjeti da tri naselja imaju po 2 nekropole sa stećcima. Najviše stećaka (68) evidentirano je na nekropolama u naselju Međeđa.⁵¹ Na 2 lokaliteta nalazi se 20 i više stećaka, na 3 lokaliteta od 10 do 19 stećaka, na 5 lokaliteta 2 do 9 stećaka. Na 4 lokaliteta nalaze se očuvani pojedinačni stećci.

Prema ranijim podacima prije devedesetih godina 20. vijeka na nekim lokalitetima evidentiran je veći broj stećaka. Tako je na lokalitetima Mramorje zabilježeno 42 stećka (Brđaci, Vitinica), Zagrobnici 22 stećka (Sapna), Mramoru i Krčevinama 54 stećka (Herići) i slično.⁵²

Pored toga, u prošlosti je na području općine Sapna postojao veći broj srednjovjekovnih nekropola i stećaka. Dva ranije evidentirana sanduka na području Vitinice (Brđanima) nisu pronađena.⁵³

⁵⁰ U ukupan broj od 158 stećaka nisu uračunati stećci sa lokaliteta Mramor (Here) koji je 2013. godine evidentiran na području općine Sapna (J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 29). Prilikom istraživanja, nekropola Mramor ubicirana je i opisana u okviru općine Teočak, a nalazi se uz samu granicu sa općinom Sapna (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 99).

⁵¹ Naselje Međeđa je krajem srednjeg vijeka bilo u okviru srednjovjekovne župe Spreča.

⁵² S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 99.

⁵³ U toku agresije na Bosnu i Hercegovinu Brđani su bili zona borbenih djelovanja. Zbog obraslog, zapuštenog i miniranog područja, te zaostalih neeksplodiranih ubojitih sredstava nije bilo moguće provjeriti da li postoje ranije zabilježeni stećci (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 99).

Tabela 1 Općina Sapna - pregled stećaka po naseljima, lokalitetima i osnovnim oblicima⁵⁴

Redni broj	Lokalitet/nekropola	Naselje	Osnovni oblici				Ukupno
			Sljemenjaci	Sanduci	Stubovi	Ukrašeni	
1.	Gaj	Gaj	-	-	1	-	1
3.	Krčevine	Here	9	-	-	-	9
4.	Sječina - Sječa	Herići	3	6	-	-	9
2.	Groblje	Kovačevići	1	2	6	-	9
5.	Mramorje - Tuk	Kovačevići	2	-	-	-	2
6.	Podkojnica	Međeđa	11	5	1	-	17
7.	Sječa - Mramorovi	Međeđa	29	22	-	-	51
8.	Mramorje	Sandići	2	-	3	-	5
9.	Centralni park	Sapna	-	-	2	2	1
10.	Zagrobница	Sapna	8	4	5	1	17
11.	Mramorje (Brđaci)	Vitinica	14	5	5	-	24
12.	Brdo ⁵⁵	Zaseok	-	-	-	-	-
13.	Mramor	Zaseok	1	-	-	-	1
14.	Krčevine	Zavid	5	6	1	2	12
UKUPNO			85	50	24	5	159

U naselju Zaseok na lokalitetu Kućine, gdje su danas izgrađeni građevinski objekti, u prošlosti je postojala nekropola sa oko 9 stećaka (sanduka i sljemenjaka). Na lokalitetu Starokuća kod naselja Goduš nalazila se srednjovjekovna nekropola. U naselju Rožanj pretpostavlja se da je bila nekropola sa oko 30 nadgrobnihi spomenika, na lokalitetu Podkojnice (Baljkovica) oko 30 stećaka, na lokalitetu Mramorovi (Kovačevići) oko 20 stećaka, na lokalitetu današnjeg Mezarja i turbeta (Mahmutovići) preko 70

⁵⁴ S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 98.

⁵⁵ Ukrašeni stećak sa natpisom je u novembru 2021. godine zajedno sa stećkom koji se nalazio u dvorištu općine Sapna dislociran, postavljen i zaštićen na centralnom parku u Sapni.

stećaka. Na lokalitetu Mramorić (Kobilići) gdje su pronađeni i očuvani ostaci jednog stećka sa natpisom, pretpostavlja se da je bila nekropola sa više stećaka. Na lokalitetu Zagrobnice (Sapna) prema ranijim podacima zaključuje se da je postojala velika nekropola sa stećcima, možda jedna od najvećih na području današnje općine Sapna i šire. Na postojanje stećaka u naselju Nezuk upućuje srednjovjekovni mikrotoponim Mramorić.⁵⁶

Na osnovu ovih podataka može se zaključiti da je u ranijoj prošlosti stihijski uništeno preko 250 stećaka. Jedan broj stećaka uništen je od strane mještana koji su stećke ukanjali sa obradivih površina ili su ih koristili za izgradnju temelja različitih građevinskih objekata. Ako bi današnjem broju očuvanih 158 stećaka dodali preko 250 uništenih stećaka, može se zaključiti da je na području današnje općine Sapna donedavno postojalo preko 400 stećaka, od kojih je većina nažalost uništena. Pored nekropola na području općine Sapna treba istaći da postoje lokaliteti i stećci u naseljima koja gravitiraju Sapni u naseljima Jusići, Šetići, Klisa, Baljkovica i Boškovići gdje je zabilježen veći broj stećaka.⁵⁷

Značaj stećaka

Stećci kao fenomen srednjovjekovne bosanske države, kao svjetski i evropski narodni spomenici imaju neprocjenjiv značaj za proučavanje historije srednjovjekovne bosanske države. Nekropole i stećci na području općine Sapna, njihovi oblici, forme, ukrasi i natpisi govore o društvenom progresu i kulturnom životu u srednjovjekovnoj Bosni i ovom području. Pored toga, uočena je prostorna povezanost nekropola stećaka sa starim muslimanskim grobljima.

Stećci i njihovi ukrasni motivi daju određene podatke o socijalnom položaju koji je igrao značajnu ulogu u sahranjivanju ljudi. Stećci sa epitafima daju dragocjene podatke o srednjovjekovnoj vlastelinskim porodicama Braje

⁵⁶ Podaci o uništenim nekropolama i stećcima na lokalitetima zasnovani su na temelju kazivanja mještana, naziva toponima, evidentiranih ostataka od uništenih stećaka i ličnih zaključaka do kojih se došlo prilikom istraživanja terena. Više o tome: E. Omerović, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*, 158-166; Jusuf Omerović, *Sapna - antropogeografski prikaz*, Baština sjeveroistočne Bosne, broj IV, 2011, 127 (dalje: J. Omerović, *Sapna - antropogeografski prikaz*); J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 27; S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 99-100.

⁵⁷ S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 100.

Tvrdojevića i Dragića Obradovića koji su živjeli ili boravili u kasnosrednjovjekovnoj župi Sapni. Tokom 14. vijeka samo najviši sloj društva osjećao se pozvanim da na svoj nadgrobnik napiše neku poruku. Sa literarnog i jezičkog aspekta natpisi na stećcima, u kojima se pominju pojedine ličnosti srednjovjekovnih porodica ili smislene poruke živima, imaju velik značaj za izučavanje pisma i historije narodnog jezika.

Značajno je istaći aktivnosti stručnog tima Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona koji su u saradnji sa lokalnom zajednicom realizovali projekat zaštite dva devastirana stećaka sa natpisom u centralni park u Sapni (novembar 2021.) i projekat na uređenju nekropole i zaštite stećaka na lokalitetu Sječa - Mramorovi, naselje Međeđa (jesen 2022.). Te aktivnosti su znatno doprinijele uređenju, zaštiti i medijskoj promociji uređenih nekropola i stećaka na području općine Sapna koji predstavljaju važan i neobnovljiv resurs koji može doprinijeti i razvoju lokalnog turizma.

ZAKLJUČAK

Osim majevičkih krajolika, dolina rijeka Munjače, Rastošnice i Sapne, zanimljivi i lijepi pejzaž područja općine dopunjuju i brojne srednjovjekovne nekropole sa stećcima rasprostranjene na istaknutim prevojima i proplancima.

U radu su predstavljeni najnoviji podaci o nekropolama i stećcima na području općine Sapna, koji su prikaz autorovog terenskog istraživačkog rada. Na području Sapna evidentirano je 14 srednjovjekovnih nekropola sa ukupno 159 stećka. Utvrđivanjem novih podataka o nekropolama, stećcima i njihovim specifičnostima izvršena je određena revizija pojedinih podataka iz ranije literature, ali i dopuna novim podacima. Kada je riječ o izradi i oblikovanju stećaka u području postoje velike sličnosti između stećaka, posebno sljemenjaka i njihovih specifičnih ukrasnih motiva koji u umjetničkom smislu u suštini gravitiraju stilu istočnobosanske klesarske škole. Ukrasni motivi i natpisi na stećcima u području upućuju na zaključak da su pojedini pokojnici ispod stećaka pripadali redu vlastele. Istraživanjem je utvrđeno da su brojni stećci u velikoj mjeri devastirani i oštećeni. Kamen od stećaka u prošlosti često je korišten kao građevinski materijal.

Stanje u kojem se nalaze stećci prepoznali su uposlenici Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona koji su u zadnjih nekoliko godina vodili značajne aktivnosti na zaštiti stećaka i

uređenju nekropola. Istaknute aktivnosti u radu predstavljaju konkretan doprinos u zaštiti i promociji srednjovjekovnog kulturnog naslijeđa i pozitivan primjer koji trebaju slijediti i druge nadležne institucije na prostoru Bosne i Hercegovine.

Dosadašnja lokalna iskustva na uređenju nekropola i stećaka na području Kalesije i Sapne upućuju na zaključak da ukoliko se nakon uređenja nekropole redovno ne čiste od korova i drugog rastinja, stećci ponovno zarastaju. I pored pozitivnog primjera na uređenju nekropola i zaštiti jednog broja stećaka, istraživanjem je utvrđeno da su brojni stećci na nekropolama devastirani (zarasli u šipražje, nageti, oboreni, zatrpani, utonuli, djelimično ili potpuno razbijeni). Zbog toga je neophodno nastaviti aktivnosti na zaštiti devastiranih stećaka i uređenju nekropola, u suprotnom će brojni stećci u ovom području kao i u ranijim godinama biti u nepovrat izgubljeni.

SUMMARY

In addition to the Majevisa landscapes, the valleys of the Munjaca, Rastosnica and Sapna rivers, the interesting and beautiful landscape of the municipality is complemented by numerous medieval necropolises with stecak tombstones spread over prominent passes and glades.

The paper presents the latest data on necropolises and stecak tombstones in the Sapna municipality, which are a review of the author's field research work. 14 medieval necropolises with a total of 159 stecak tombstones have been recorded in the Sapna area. By establishing new data on necropolises, stecak tombstones and their specificities, a certain revision of certain data from earlier literature was carried out, but also new data was supplemented. When it comes to the making and design of stecak tombstones in the area, there are great similarities between stecak tombstones, especially gabled ones, and their specific decorative motifs, which in artistic terms essentially gravitate towards the style of the East Bosnian stonemasonry school. Decorative motifs and inscriptions on stecak tombstones in the area point to the conclusion that some of the deceased under the stecak tombstones belonged to the nobility. The research has determined that numerous stecak have been largely devastated and damaged. The stone from stecak was often used as a building material in the past.

The condition of the stecak was recognized by the employees of the Institute for the Protection and Use of Cultural, Historical and Natural Heritage of the Tuzla Canton, who have been conducting significant activities in the past few years to protect stecaks and renovate necropolises. The activities highlighted

in the work represent a concrete contribution to the protection and promotion of medieval cultural heritage and a positive example that should be followed by other competent institutions in Bosnia and Herzegovina.

Previous local experiences in the renovation of necropolises and stecaks in Kalesija and Sapna areas point to the conclusion that if the necropolis is not regularly cleaned of weeds and other vegetation after renovation, the stecak will grow back. Despite the positive example of the arrangement of necropolises and the protection of a number of stecak tombstones, research has determined that numerous stecak tombstones in necropolises have been devastated (overgrown with undergrowth, tilted, toppled, buried, sunken, partially or completely broken). Therefore, it is necessary to continue activities to protect devastated stecak tombstones and arrange necropolises, otherwise numerous stecak tombstones in this area, as in previous years, will be irretrievably lost.

IZVORI I LITERATURA

a) Objavljeni izvori:

- Izmjene i dopune Prostornog plana za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025, Sarajevo/Tuzla, 2018.
- Kulturno-istorijsko i prirodno naslijeđe opštine Zvornik (Elborat), Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa, Tuzla, 1991.
- Odluka br. 03/26-345/21 od 29.11.2021.
- Odluka br. 03/24-241/22 od 24.08.2022.
- Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstva i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, Sarajevo, 2016.
- Prostorni plan općine Sapna za period 2013-2033, Institut za građevinarstvo, Banja Luka, 2016.
- Registar dobara kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa općine Sapna, Sapna, 2017.
- Rješenje br. 03/26-354/21 od 07.12.2021.
- Rješenje br. 03/24-256/22 od 06.09.2022.
- Rješenje o stavljanju potencijalnog dobra „Dva stećka sa natpisom u Sapni“ pod prethodnu zaštitu Tuzlanskog kantona, Službene novine Tuzlanskog kantona broj 1, 2022.
- Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, Godina V, broj 6, Sarajevo, 9. mart 1998.

b) Rukopisi:

- Halilović Samir, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak i njihov značaj za istraživanje historije Srednjovjekovne bosanske države*, magistarski rad, Filozofski fakultet Tuzla, Tuzla, 2020.

c) Knjige:

- *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 2, Sarajevo, 1988.
- Basler Đuro, *Stari gradovi u Majeveci i Trebovcu*, 1972.
- Bešlagić Šefik, *Kataloško-topografski pregled*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1971.
- Bešlagić Šefik, *Leksikon stećaka*, „Svjetlost“, Biblioteka kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2004.
- Bešlagić Šefik, *Stećci - Kultura i umjetnost*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1982.
- Bešlagić Šefik, *Stećci i njihova umjetnost*, „Zavod za izdavanje udžbenika“, Sarajevo, 1971.

d) Članci:

- Dragičević Tomo, Vuletić-Vukasović Vid, *Starobosanski natpisi*, GZM, II, knjiga 3, Sarajevo, 1890.
- Hajdarbegović Merima, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka „Sječa“ u Međedi općina Sapna*, Baština sjeveroistočne Bosne, XIV, Tuzla, 2022.
- Halilović Samir, *Nekropole i stećci na području općine Teočak*, Baština sjeveroistočne Bosne, XIV, Tuzla, 2022.
- Halilović Samir, Zulić Mujo, *Kalesija - crtice iz kulturno-historijske prošlosti*, „BZK Preporod“, Kalesija, 2003.
- Handžić Adem, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975.
- Kovačević Munisa, *Nekropole sa stećcima na području Tuzlanskog kantona*, Baština sjeveroistočne Bosne, IX, Tuzla, 2017.
- Omerović Edhem, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*, Baština sjeveroistočne Bosne, III, 2010,
- Omerović Jusuf, Kahrmanović Munir, *Očuvane nekropole stećaka u Sapni*, Baština sjeveroistočne Bosne, Tuzla, V, 2013.
- Stojanović Ljubomir, *Stari srpski natpisi*, Zbornik, knjiga III, Beograd, 1905, 2, br. 4738.
- Truhelka Ćiro, *Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, VII, knjiga 3, Sarajevo, 1895.

- Truhelka Ćiro, *Osvrt na sredovječne kulturne spomenike*, GZM, XXVI, svezak 1-2, Sarajevo, 1914
- Vego Marko, *Stećci; Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Knjiga I, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1962 - 1970.
- Vidović Drago, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u okolini Zvornika*, Naše starine, III, Sarajevo, 1956.

e) Web reference:

- http://whc.unesco.org/en/list/1504/multiple=1&unique_number=2094
- <https://bastina.ba/sapna-uredjujuci-imanje-pronasli-stecke/>
- <https://bastina.ba/uredjena-nekropola-i-zasticeni-stecci-s-natpisom/>
- <https://www.katastar.ba/geoportal/preglednik/>
- https://www.opcinateocak.ba/mjesne_zajednice.php